RAVON

jaargang 20 | nummer 1

tijdschrift voor donateurs en relaties

68

Fuikenonderzoek

25 jaar De Prik

Drie jaar vissenmonitoring in Leiden

colofon

RAVON is het tijdschrift van Stichting RAVON (Reptielen Amfibieën Vissen Onderzoek Nederland). Donateurs van RAVON krijgen het blad gratis toegezonden.
Redactieadres: redactie@ravon.nl
ISSN 1566-1180

Redactie:
Jeroen van Delft, Ingo Janssen, Pedro Janssen, Kris Joosten, Frank Spikmans, Sergé Bogaerts

Vormgeving en opmaak:
Content Innovators BV

Druk:
Ten Brink,
verzending in biofolie

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472

Foto omslag:
Bot; waargenomen in de Leidse grachten in 2015 tijdens de vissenmonitoring. (Foto: Jelger Herder)

Aanmelden als donateur van RAVON kan:
via onze website: www.ravon.nl
per email via: kantoor@ravon.nl
schriftelijk: Stichting RAVON, Donateuradministratie, Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen

IBAN nr.: NL37 PSTB 0000459725
BIC/Code: PSTB NL21

RAVON

Kopijwenken
Inlevering van kopij dient per email te geschieden (Word). In verband met de overzichtelijkheid wordt de voorkeur gegeven aan korte artikelen; platte tekst maximaal 2.500 woorden (inclusief leader, summary, dankwoord en literatuuropgave).
Inhoud: RAVON is bedoeld voor publicatie van artikelen en voor rubriekennieuws over in Nederland voorkomende vissen, amfibieën en reptielen. In het buitenland verricht onderzoek kan gepubliceerd worden indien dit relevant geacht wordt voor de in Nederland voorkomende soorten.
Introductie: Een artikel dient voorzien te worden van een leader van maximaal 120 woorden. Verdere structurering van artikelen door middel van paragraaftitels.
Figuren: Tekeningen, grafieken en kaartjes digitaal los bijvoegen (in Excel en JPG). Bij voorkeur in kleur en zonder grijstinten. Bij teksten en schaalaanduidingen dient men rekening te houden met verkleining. Geen tabellen.
Foto's: Voorkeur voor digitale foto's met een hoge resolutie. Naam fotograaf, begeleidende tekst bij foto en eventuele credits toevoegen. Maximaal 4 foto's.
Literatuurverwijzingen: In de tekst alleen auteur en jaartal noemen. Bij twee auteurs beiden vermelden, gescheiden door '&'. Bij meer dan twee auteurs alleen de eerste gevolgd door *'et al.'*, in cursief.
Literatuurlijst: Vermelding van de geciteerde literatuur. Auteur, jaartal en titel, gevolgd door uitgevende instantie.
Summary: Een artikel dient voorzien te worden van een Engelse samenvatting van maximaal 250 woorden.

De redactie kan, indien nodig, de ingezonden artikelen en stukken inkorten en kleine, niet inhoudelijke wijzigingen aanbrengen. Substantiële inkorting en inhoudelijke wijziging geschiedt altijd in overleg met de auteur.

inhoud

02 **De ene fuik is de andere niet: onderzoek naar vangstefficiënte van twee fuiktypes**
Mario Driesen, Kristijn Swinnen, Dominique Verbelen

06 **25 jaar Viswerkgroep De Prik**
Martijn Schiphouwer

09 **Drie jaar vissenmonitoring in Leiden**
Aaf Verkade

12 **De vrijwilliger centraal - Vrijwilligersdagen 2016 en 2017**
Astrid Medema & Raymond Creemers

14 **RAVON Nieuws**
Internationaal addersymposium groot succes, Mag ik je huidje?
15 **Rubriek Kortom**
Lifemapper, Rectificatie RAVON 67
16 **Recent verschenen**
ANWB Amfibieën- en reptielengids, Historical Biodiversity Leiden

ACO Pro

De oplossing voor de lange termijn. D.m.v. geleidingswanden worden amfibieën naar tunnels geleid waar ze kunnen beginnen aan een veilige oversteek.

tel. 0314 36 82 80 • www.aco.nl

ACO

voorwoord

Paling: die eet je niet

Wat is de aal toch een bijzondere soort. Als ze gaan voortplanten reizen ze vele duizenden kilometers naar de Sargassozee om zich daar voort te planten. Waar precies? Dat is nog steeds een mysterie! De jonge visjes maken dezelfde reis van vele duizenden kilometers terug naar Europa. Deze zogenaamde glasaaltjes (ze zijn doorzichtig, vandaar) komen dan ook voor de Nederlandse kust en zoeken naar openingen in sluizen en kanalen om te kunnen opgroeien in voedselrijke, zoete en brakke wateren. Het opgroeien duurt tussen de 5 en 20 jaar.

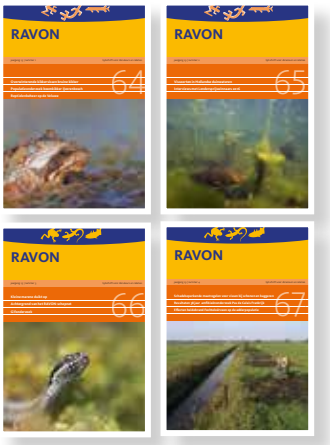
Naast de complexe levenswijze is de aal voor Nederland natuurlijk extra bijzonder, omdat de soort al duizenden jaren gevangen en gegeten wordt. We hebben daarom zelfs twee namen voor de soort; 'aal' voor de levende vis en 'paling' voor de lekkernij. Niet voor niets kennen we de traditie van het broodje paling eten op de kermis.

Het gaat echter helemaal niet goed met deze 'oer-Hollandse' soort. De hoeveelheid glasaal die aankomt in Nederland is minder dan 2% van de hoeveelheden die in de jaren 80 ons land wisten te vinden. Het volwassen aalbestand is de laatste 50 jaar met meer dan 90% teruggelopen. De ons omringende landen laten vergelijkbare trends zien. Ook de vele vrijwilligers zagen de afgelopen jaren hele lage aantallen glasaal in de kruisnetmonitoring. Op de Rode Lijst van bedreigde diersoorten van de IUCN heeft de aal de status van 'met uitsterven bedreigd', en dat is dus op wereldschaal! Ter vergelijking: de panda staat op deze lijst in de categorie kwetsbaar.

Waarom is de aal zo enorm afgenomen? Dat heeft diverse oorzaken, onder andere door de vele barrières die we in zijn leefgebied hebben gebouwd (gemalen, stuwtjes en sluizen), de invloed van gifstoffen (DDT, dioxines), overmatige vangst en het verhakselen van palingen in waterkrachtcentrales.

Wat doen we eraan? Al sinds 2007 heeft de EU een Aalverordening die de lidstaten verplicht om een Aalbeheerplan op te stellen. Ook in Nederland hebben we zo'n plan sinds 2009, maar nu, bijna 10 jaar verder, kunnen we nog niet constateren dat de trend van de soort echt is omgebogen en dat de paling weer vooruit gaat. Volgens de meest recente cijfers lijkt de afname van de aal gestopt, we zitten nu op een relatief stabiel laag niveau. Er zijn helaas nog geen aanwijzingen die duiden op herstel; voor een langlevende soort met zo'n ingewikkelde levenswijze kan dat misschien wel tientallen jaren duren. Dit jaar wordt het Aalbeheerplan geëvalueerd. We hebben daarom de minister van LNV, Carola Schouten, gevraagd of zij bereid is extra maatregelen te treffen voor de aal als blijkt dat het nog niet goed gaat met de soort. Dat heeft ze toegezegd, dus dat is mooi! Kunt u zelf ook wat doen? Het antwoord is simpel: eet geen paling.
De Viswijzer.nl (goedevis.nl) geeft genoeg smakelijke alternatieven! Op die manier gaan we duurzamer om met het behoud van de aal en andere soorten.

Rob van Westrienen
directeur RAVON

Tijdschrift goed ontvangen?

Afgelopen jaar zijn er 4 nummers verschenen van ons tijdschrift RAVON. Heeft u een nummer niet ontvangen, geef dit dan door aan *redactie@ravon.nl*.

Dit jaar zullen rond 6 maart, 5 juni, 11 september en 16 december weer 4 nummers verschijnen. Laat het ons weten als u een nummer niet, of erg laat ontvangt.

De ene fuik is de andere niet: onderzoek naar vangstefficiënte van twee fuiktypes

Mario Driesen, Kristijn Swinnen & Dominique Verbelen

Er wordt veel onderzoek naar amfibieën gedaan. Fuikonderzoek is daarbij een veel toegepaste methode. Maar welke fuik scoort nu eigenlijk het best? Welke fuikkenmerken zijn belangrijk? En is er eigenlijk wel zoiets als 'de beste fuik'?

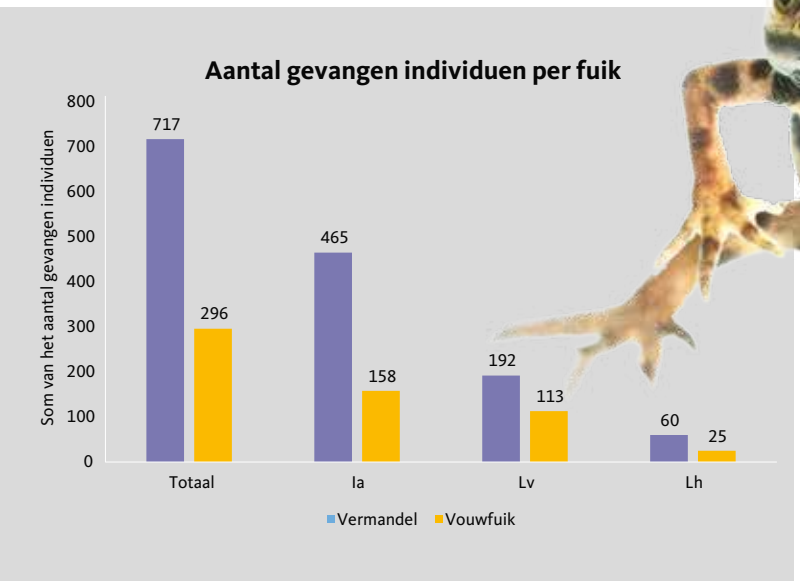
In België en Nederland komen vier soorten watersalamanders voor: Alpenwatersalamander (*Ichthyosaura alpestris*), kamsalamander (*Triturus cristatus*), kleine watersalamander (*Lissotriton vulgaris*) en vinpootsalamander (*Lissotriton helveticus*) (Bauwens & Claus, 1996; Jacob *et al.*, 2007; Creemers & van Delft, 2009). Deze soorten kunnen op verschillende manieren worden geïnventariseerd: met zaklamp, schepnet of fuik (van Diepenbeek & van Delft, 2006; Goverse *et al.*, 2015). Het gebruik van fuiken wordt steeds vaker toegepast als de meest gestandaardiseerde methode om de aanwezigheid van adulte watersalamanders in kaart te brengen. Een uitgebreid overzicht van alle fuiktypes wordt weergegeven in Kronshage *et al.* (2014). De voor- en nadelen van elk type worden in dit Duitse standaardwerk uitvoerig besproken. Ook in België en Nederland worden verschillende fuiktypes ingezet voor herpetologisch onderzoek. Voor zover ons bekend werd er echter nog nooit onderzocht wat de vangstefficiëntie is van elk van die types. In het kader van een masteropleiding Ecology and Biodiversity aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB) onderzocht Mario Driessen de vangstefficiëntie van twee fuiktypes (Driesen, 2017).

Materiaal en methode

Tussen 24 februari 2017 en 4 mei 2017 werden 52 waterlichamen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest onderzocht op de aanwezigheid van Alpenwatersalamander, vinpootsalamander en kleine watersalamander. Kamsalamander komt in het onderzoeksgebied niet voor. Het onderzoek werd uitgevoerd door het gebruik van twee fuiktypen: een 'Vermandel-fuik' en een balkvormige vouwfuik (Figuur 1). In de meeste waterlichamen (n = 42) werden twee fuikparen geplaatst (één paar = 1 Vermandel-fuik naast 1 vouwfuik), in een aantal kleine poelen (n = 4) kon slechts één fuikpaar worden geplaatst en in de grootste poellocaties (n = 5) werden drie fuikparen uitgezet. De fuiken werden uitgezet in de namiddag en werden gelicht in de voormiddag van de volgende dag.

Figuur 1. Vermandel-fuik (links) en vouwfuik in uitgevouwen en opgevouwen toestand (midden en rechts). (Foto: Norbert Huys)

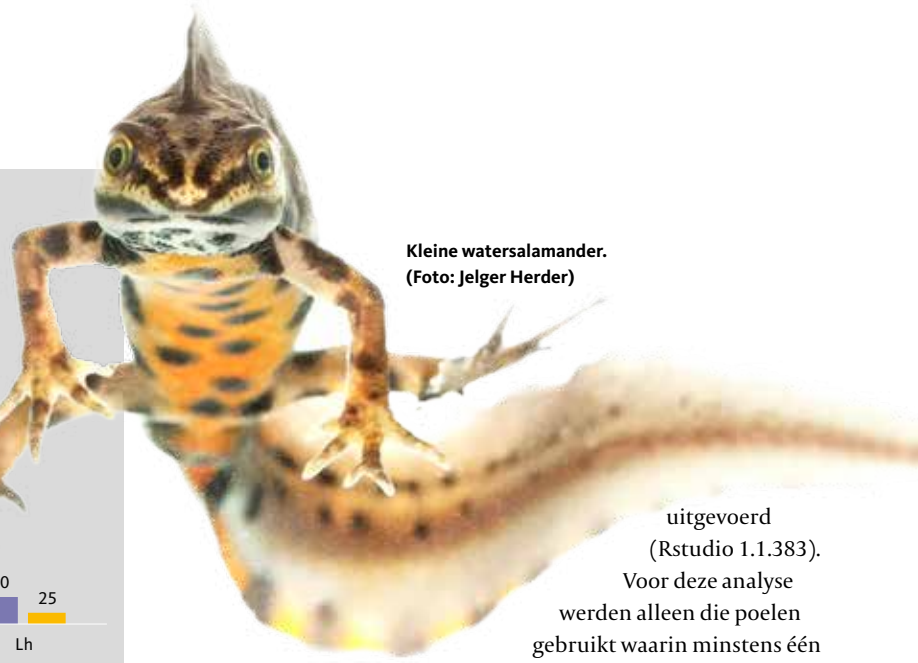
Figuur 2: aantal adulte watersalamanders gevangen in 41 poellocaties (Ia = Alpenwatersalamander, Lv = kleine watersalamander, Lh = vinpootsalamander), opgesplitst over de twee gebruikte fuiktypes.

Resultaten

In 11 poelen werden geen salamanders gevangen. Eén van deze poelen werd bemonsterd met één fuikpaar, de andere tien locaties werden bemonsterd met twee fuikparen. In 41 poelen werden in totaal 1.013 adulte watersalamanders gevangen. Figuur 2 geeft weer hoeveel exemplaren van elke soort werden gevangen per fuiktype.

Per fuiktype werden tijdens het onderzoek 104 fuiknachten gerealiseerd. Het aantal fuiknachten is de som van het aantal nachten dat een fuik in het water heeft gelegen. Indien in een poellocatie gedurende één nacht één fuikpaar werd uitgezet (= één Vermandel-fuik en één vouwfuik), dan werd één fuiknacht per fuiktype gerealiseerd. Aan de hand van de volledige vangstinspanning, kan per soort worden berekend hoeveel exemplaren gemiddeld per fuiktype per fuiknacht werden gevangen (= totaal aantal per fuiktype/aantal fuiknachten) (Tabel 1).

Om eenzelfde aantal individuen te vangen, zou met een vouwfuik dus een hogere vangstinspanning moeten worden geleverd (meer vangnachten of meer fuiken per water). Afhankelijk van de soort zou de vangstinspanning moeten worden verhoogd met een factor 3 (voor Alpenwatersalamander en vinpootsalamander) of 1,6 (voor kleine watersalamander). Om na te gaan of er een effectief verschil is tussen de twee valtypes werd er een Wilcoxon signed rank test uitgevoerd (Rstudio 1.1.383). Voor deze analyse werden alleen die poelen gebruikt waarin minstens één watersalamander werd aangetroffen. Wanneer de totalen van de drie soorten samen worden beschouwd, dan blijkt dat met een Vermandel-fuik significant meer exemplaren werden gevangen dan met een vouwfuik ($p<0,01$). Ook wanneer enkel de resultaten per soort worden beschouwd, blijven de verschillen significant ($p<0,05$).

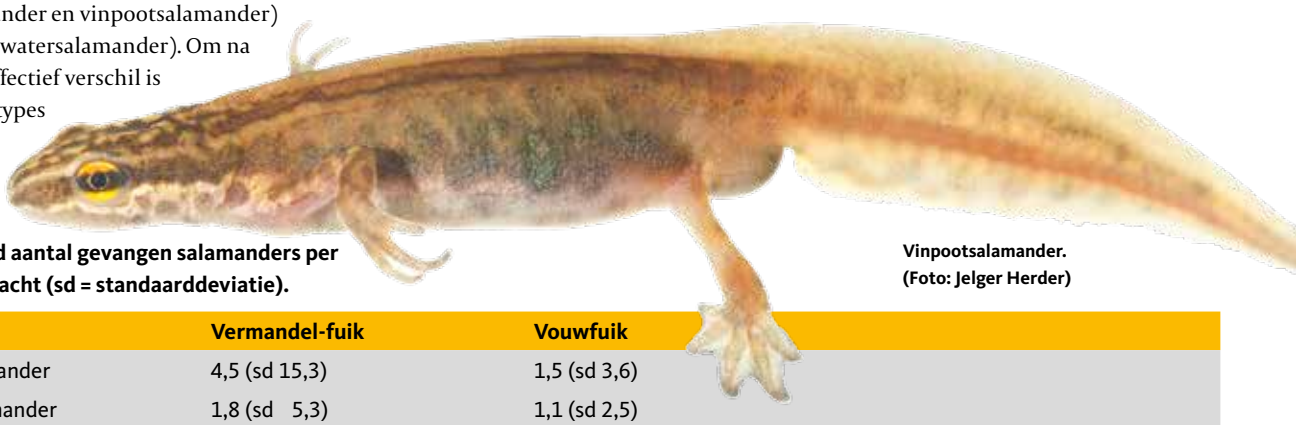

Kleine watersalamander. (Foto: Jelger Herder)

Het bovenstaande gaat vooral over verschil in aantallen: met welk fuiktype vang je de meeste exemplaren? Maar is er ook een verschil wanneer je enkel de aanwezigheid van een soort zou willen vaststellen? Tabel 2 toont het aantal poelen waarin een soort werd vastgesteld en geeft aan hoeveel keer die soort in elk van die poelen werd vastgesteld in elk van beide fuiktypes. Hieruit blijkt dat de Vermandel-fuiken vaker de aanwezigheid detecteren voor elk van de drie salamandersoorten (beoordeeld op het aantal poelen waarvan de aanwezigheid van de soort met zekerheid kon worden vastgesteld in één of beide fuiktypes). Met Vermandel-fuiken worden dus gemiddeld niet alleen meer exemplaren per fuik gevangen, de aanwezige soorten worden ook frequenter gedetecteerd.

Discussie

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de vangstefficiëntie van de Vermandel-fuiken aanzienlijk hoger ligt dan die van de vouwfuiken. Bij de keuze van welk type fuik zal worden ingezet, spelen echter nog andere factoren mee. De voornaamste eigenschappen van beide fuiktypes worden weergegeven in tabel 3. Een aantal van deze eigenschappen wordt verder toegelicht.

Vinpootsalamander. (Foto: Jelger Herder)

Tabel 1: Gemiddeld aantal gevangen salamanders per fuiktype per fuiknacht (sd = standaarddeviatie).

Fuiktype	Vermandel-fuik	Vouwfuik
Alpenwatersalamander	4,5 (sd 15,3)	1,5 (sd 3,6)
kleine watersalamander	1,8 (sd 5,3)	1,1 (sd 2,5)
vinpootsalamander	0,6 (sd 2,2)	0,2 (sd 1,2)

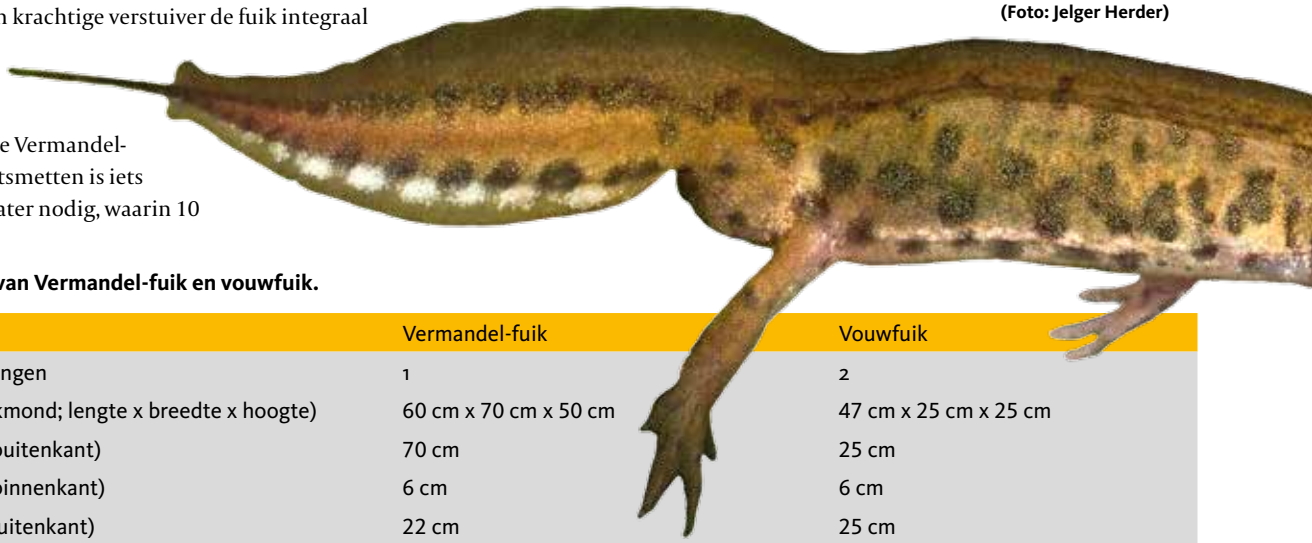
Tabel 2: Aantal poelen waarin een soort werd vastgesteld met beide fuiktypen.

Soort	Vermandel-fuik en/of Vouwfuik	Vermandel-fuik	Vouwfuik
Alpenwatersalamander	28/52	25/52	22/52
kleine watersalamander	28/52	24/52	18/52
vinpootsalamander	11/52	10/52	6/52

Volume en gewicht zijn belangrijke elementen wanneer onderzoeksmateriaal moet worden getransporteerd. Op beide punten scoort de Vermandel-fuik minder goed: 60 cm x 70 cm x 50 cm (lengte x breedte x hoogte), met een gewicht van 4,3 kg. Het aantal Vermandel-fuiken dat in de laadruimte van een standaard personenwagen (type Citroën Berlingo) kan worden vervoerd, is beperkt tot maximaal 20 (met een neergeklapte achterbank). Op het terrein kan één persoon slechts twee fuiken dragen. Een vouwfuik is veel handzamer: 47 cm x 25 cm x 25 cm (lengte x breedte x hoogte) en weegt 205 gram. De breedte van een vouwfuik kan in opgevouwen toestand echter worden teruggebracht tot 3 cm. Het aantal vouwfuiken dat kan worden vervoerd in een standaard personenwagen is meer dan 500 en één onderzoeker kan op het terrein (in opgevouwen toestand in een rugzak) meer dan 50 stuks dragen.

Het volume heeft ook gevolgen bij de uitvoering van het hygiëneprotocol. Om de kans op verspreiding van chytrideschimmels (onder andere *Batrachochytrium dendrobatidis* en *Batrachochytrium salamandrivorans*) en ranavirussen maximaal te beperken, moet elke fuik tussen twee bemonsteringen grondig worden ontsmet, bij voorkeur met Virkon S. Onderdompelen in deze vloeistof heeft, voor een grondige ontsmetting, de voorkeur. De vouwfuiken kunnen in opgevouwen toestand gemakkelijk helemaal in een emmer worden ondergedompeld. Dit gaat snel en vereist ook minder Virkon S per fuik. De ontsmetting van de grote en niet opvouwbare Vermandel-fuik gebeurt door met een krachtige verstuiver de fuik integraal (vangbak + afneembare fuikmond) te behandelen. Om twee Vermandel-fuiken grondig te ontsmetten is iets minder dan 1 liter water nodig, waarin 10 gram Virkon S werd opgelost. De Virkon S moet minimaal 5 minuten inwerken, waarna de materialen op ruime afstand van poel of ven, bijvoorbeeld op een verharde weg, schoon gespoeld worden voor het volgende gebruik. Het volledige hygiëneprotocol vind je op: *www.ravon.nl/ziektes.*

Bij amfibieënonderzoek met fuiken moet een deel van de fuik steeds boven het wateroppervlak uitsteken om te kunnen voorzien in voldoende zuurstoftoevoer. Door de hoge vangbak (50 cm) kan een Vermandel-fuik relatief diep in de poel worden geplaatst en blijft de inzwemopening volledig onder water. Bij een vouwfuik ligt dit anders. De geringere hoogte van een vouwfuik (25 cm) zorgt ervoor dat de fuik altijd in de meest ondiepe delen van een poel moet worden geplaatst. Deze beperking geldt enkel wanneer de fuik op de bodem wordt geplaatst. Door één of twee PET-flessen in een vouwfuik aan te brengen, kan een vouwfuik worden omgebouwd tot een drijvende fuik en kan ze overal in de poel worden geplaatst. Hoewel dit niet nader werd onderzocht, kan worden vermoed dat de vangstefficiëntie hoger ligt naarmate de inzwemopening zich dichter bij de bodem bevindt. Salamanders besteden immers meer tijd op de bodem dan tegen het wateroppervlak aan. Om te verhinderen dat een vouwfuik zou wegzakken (wanneer ze op de oeverrand op de bodem wordt geplaatst) of zou wegdrijven (wanneer een met PET-fles voorziene, drijvende

Vinpootsalamander. (Foto: Jelger Herder)

Tabel 3: Kenmerken van Vermandel-fuik en vouwfuik.

Kenmerken	Vermandel-fuik	Vouwfuik
aantal inzwemopeningen	1	2
maten fuik (incl. fuikmond; lengte x breedte x hoogte)	60 cm x 70 cm x 50 cm	47 cm x 25 cm x 25 cm
breedte fuikmond (buitenkant)	70 cm	25 cm
breedte fuikmond (binnenkant)	6 cm	6 cm
hoogte fuikmond (buitenkant)	22 cm	25 cm
hoogte fuikmond (binnenkant)	6 cm	6 cm
aantal in laadruimte auto (Citroën Berlingo)	20	> 500
aantal te dragen per persoon in het veld	2	> 50
Gewicht	4,3 kg	250 gr
opvouwbaar	nee	ja
materiaal	inox	metalen frame, gaas
prijs per stuk	€ 299,-	€ 14,-

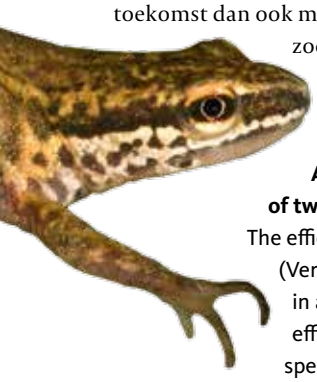
vouwfuik in de poel werd geplaatst), moet een vouwfuik steeds met een touw worden vastgehecht aan een vast ankerpunt op de oever.

Wanneer de fuik wordt gelicht, kan de fuikmond van een Vermandel-fuik gemakkelijk van de vangbak worden verwijderd en kunnen alle gevangen organismen snel worden verwijderd door de hand in de fuikopening te steken en de vangbak 'tegenstrooms' door het water te trekken. Bij de vouwfuik moeten alle gevangen organismen één voor één uit de fuik worden gehaald. Zeker wanneer er veel larven van gewone pad (*Bufo bufo*) of bruine kikker (*Rana temporaria*) in de fuik aanwezig zijn, of wanneer veel driedoornige stekelbaars (*Gasterosteus aculeatus*) of tiendoornige stekelbaars (*Pungitius pungitius*) werden gevangen, kan dit enige tijd in beslag nemen.

Tot slot nog iets over prijs en duurzaamheid. Een Vermandel-fuik kost € 299,- een vouwfuik € 14,- (prijzen anno 2017). Dat is een erg groot verschil. De Vermandel-fuiken zijn vervaardigd uit roestvrij inox en zijn quasi onverwoestbaar. Enkel het gaas dat over het frame van de afneembare fuikmond is gespannen, kan scheuren en moet nu en dan worden vervangen. Met de vouwfuiken hebben we zelf nog te weinig ervaring om iets te kunnen zeggen over de duurzaamheid, al lijkt het aannemelijk dat die lager zal liggen dan bij een Vermandel-fuik. Deze bevindingen komen sterk overeen met de besluiten die door een Duits vergelijkend fuikonderzoek werden geformuleerd (Kronshage *et al.*, 2014).

Conclusie

De ene fuik is de andere niet en elk voordeel heeft zijn nadeel. Maar het is wel duidelijk dat elk fuiktype een ander vangstresultaat zal opleveren. Tot nog toe werd nauwelijks onderzoek verricht naar de vangstefficiëntie van verschillende fuiktypes in België en Nederland, hoewel dit zeer relevant is, zeker wanneer wordt gestreefd naar een gestandaardiseerde onderzoeksmethode (bijvoorbeeld in het kader van langlopende meetnetten). Hopelijk zullen in de toekomst dan ook meer fuiktypes met elkaar worden vergeleken, zodat duidelijk wordt welk fuiktype voor welk doel het best kan worden ingezet.

Summary

Amphibian funnel traps: a study on the efficiency of two types of funnel traps

The efficiency of two types of amphibian funnel traps (Vermandel traps vs. harmonica traps) were compared in a field test. The Vermandel traps proved the most efficient, trapping more newts and detecting all species that comprise the local newt community on a more frequent basis. Many variables like price, weight, durability and survey time influence the overall efficiency of each type and determine which type is suitable for a specific field study. The most important variables of each funnel trap are discussed in detail. For a standardized, long term study it is imperative to use the same type throughout the study. When several types are used, the results are incomparable due to the different catch rate of each type of trap. The authors recommend a follow up study focused on the efficiency of other, regularly used types of funnel traps.

Literatuur

Bauwens, D. & K. Claus, 1996. Verspreiding van amfibieën en reptielen in Vlaanderen. De Wielewaal v.z.w., Turnhout.

Creemers, R.C.M. & J.J.C.W. van Delft (RAVON)(Redactie), 2009. De amfibieën en reptielen van Nederland. Nederlandse Fauna 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey - Nederland, Leiden.

Diepenbeek, A. van & J. van Delft, 2006. Het waarnemen van amfibieën en reptielen. Stichting RAVON, Nijmegen.

Driesen, M., 2017. Fuikmonitoring amfibieën in het kader van de Herpetologische Atlas van Brussel. Professionele internship - 9ECTS. Vrije Universiteit Brussel, Brussel.

Goverse, E., M.P. de Zeeuw & J.E. Herder, 2015. Handleiding voor het Monitoren van Amfibieën in Nederland. Vierde herziene druk. RAVON werkgroep Monitoring, Amsterdam & Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.

Jacob, J.P., C. Percsy, H. de Wavrin, E. Graitson, T. Kinet, M. Denoël, M. Paquay, N. Percsy & A. Remacle, 2007. Amphibiens et Reptiles de Wallonie. Aves - Raînne et Centre de Recherche de la Nature, de Forêts et du Bois (MRW - DGRNE), Série 'Faune - Flore - Habitats', n° 2, Namur.

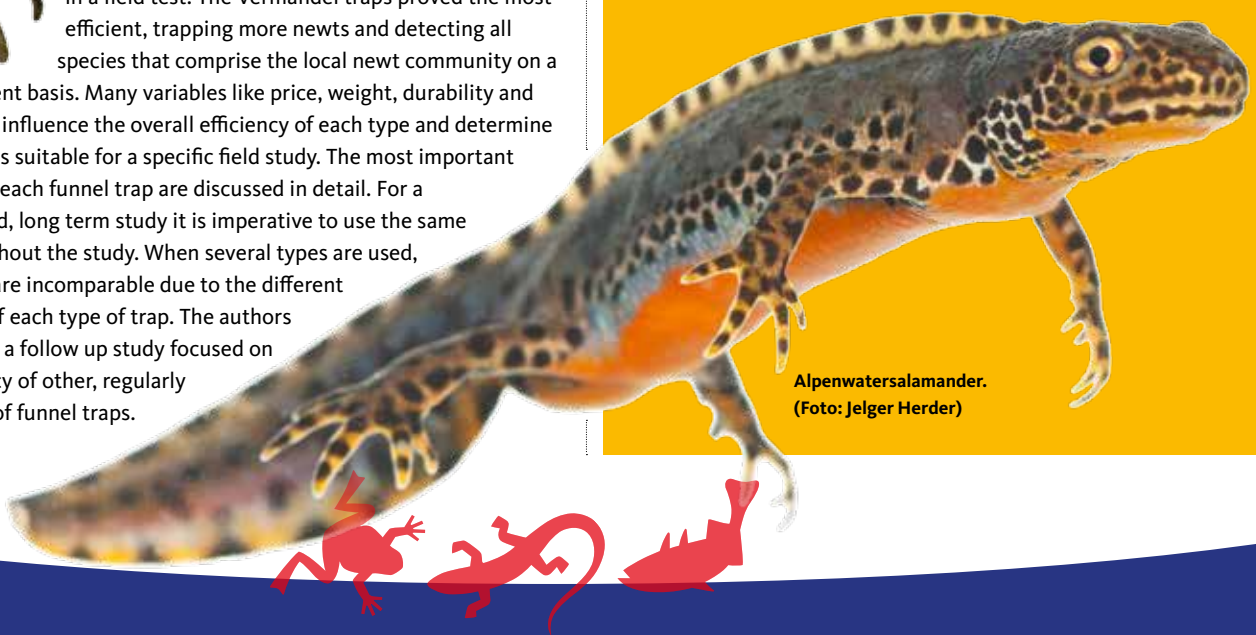
Kronshage, A., M. Schlüpmann, M. Beckmann K. Weddeling, A. Geiger, A. Haaks & S. Böll, 2014. Empfehlungen zum Einsatz von Wasserfallen bei Amphibienerfassungen. In: Kronshage A. & D. Glandt, 2014: Wasserfallen für Amphibien - praktische Anwendung im Artenschutz. Abhandlungen aus dem Westfälischen Museum für Naturkunde. 77. 293-358.

Mario Driessen
Masteropleiding Ecology and Biodiversity, Vrije Universiteit Brussel

Dominique Verbelen & Kristijn Swinnen
Natuurpunt, dominique.verbelen@natuurpunt.be

Fuiken en ontheffingen

Voorliggend onderzoek is in Vlaanderen uitgevoerd, met een ontheffing op het Soortenbesluit. In Nederland is voor het vangen en verstoren van amfibieën ten behoeve van inventariserend en monitoringsonderzoek een ontheffing nodig op de wet Natuurbescherming. RAVON is door het ministerie gemachtigd deze aan haar vrijwilligers te verstrekken. Het gebruik van vangtuigen wordt gereguleerd binnen de Visserijwet. Het schepnet is daarin, na een lobby van RAVON, sinds 2013 vrijgesteld. Amfibieënfuiken worden binnen de Visserijwet niet expliciet benoemd en kunnen om die reden opgevat worden als verboden vangmiddel. Omdat amfibieënfuiken echter worden ingezet voor het vangen van amfibieën, vallen ze mogelijk niet onder deze wet. RAVON heeft daarom het ministerie om duidelijkheid gevraagd en zal zich, zo nodig, inspannen om amfibiefuiken voor inventarisatie en onderzoek wettelijk mogelijk te maken. We koppelen hierover terug, zo gauw er meer duidelijk is.

Alpenwatersalamander. (Foto: Jelger Herder)

25 jaar Viswerkgroep De Prik

Martijn Schiphouwer

We zijn op bezoek bij Gert Jan Blankena en Romeo Neuteboom Spijker van Viswerkgroep De Prik. Dit vanwege hun 25-jarig jubileum en het winnen van de RAVON Stimuleringsprijs van €1.500,-. Aan de keukentafel van Gert Jan in Loenen brandt het gesprek los onder het genot van een schuimtaartje en een warme kop thee.

Het begin

De start van de werkgroep wordt door Gert Jan verklaard:
"Tot 1987 was ik hoofd van het Centrum voor Natuur en Milieu Educatie (CNME) in Apeldoorn en heb ik veel contacten opgedaan. Daarna kwam ik in dienst bij de Gemeente Apeldoorn als ecoloog. Het toenmalige waterschap had nog geen belangstelling voor de ecologie in de Veluwse beken. Het draaide vooral om landbouwbelang, want op de Veluwe stroomde dat water toch wel weg. In 1992 kwam Arno Goossens bij het CNME werken. Hij kwam met het idee om ook op de Veluwe vissen te gaan inventariseren. Arno maakte toen deel uit van de Amersfoortse 'Vissenwerkgroep Het Vetje', onder andere met Vincent van Laar en Willem van Deventer. De plannen werden gesmeed en er werd een 'mannenclubje' opgericht met Hub Cuppen, Gerard Willemsen en Gert Jan om systematisch de oostelijke Veluwe te bevissen. We noemden onze werkgroep 'De Prik', uiteraard naar dat prachtige mysterieuze visje de beekprik, maar ook om de ogen van het toen nog zeer conservatieve waterschap te openen voor het ecologische belang van de Veluwse beken."

De eerste wapenfeiten

Gert Jan: "We verklaarden in 2017 al 25 jaar bezig te zijn, we hebben dat vervolgens bijgesteld naar 2018, omdat we het eerste rapport in 1994 publiceerden met gegevens van 1993. Het blijkt nu dat onze eerste visactiviteit plaatsvond op 13 juni 1992. Een van de eerste activiteiten

Het prille begin van Viswerkgroep De Prik met Hub Cuppen, Arno Goossens en Gert Jan Blankena, Wenumse beek 1995. (Foto: Archief De Prik)

ging naar de Verloren Beek, waar we volgens Hub kans maakten op interessante soorten. Na kort scheppen vingen we een vis die we niet herkenden, na enig zoekwerk bleek het een elrits! Voor ons was dat meteen een grootse ontdekking die breed werd uitgedragen, onder andere in de regionale media. We zullen nooit vergeten dat we en paar maanden later terugkwamen en een schelle stem van een aanwonende bejaarde vrouw in een Veluws dialect hoorden roepen: 'Elrits'n vang'n? Dat deed ik hier al als kind!' Dit zette aan tot uitzoekwerk in oude literatuur. Wat bleek, de eerste verwijzing naar een elrits op de Veluwe stamt al uit de jaren 20. Ook de beekprik bleef niet onaangeroerd. De Prik vond het inmiddels bekende 'beekpriktrappelen' uit om larven te vangen. Dit was toen zo vernieuwend dat zelfs de Vissenwerkgroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg afreisde om de techniek af te kijken. Kortom het enthousiasme om meer te ontdekken was geboren!"

Netwerk en invloed

Gert Jan: "De eerste rapporten van Viswerkgroep De Prik verschenen in 1994 en 1995 met soortbeschrijvingen, resultaten van inventarisaties en vooral ook aanbevelingen richting het waterbeheer. Dit werk werd ondersteund door het toenmalige Zuiveringsschap Veluwe, die verantwoordelijk was voor de waterkwaliteit en het drinkwaterbedrijf Vitens. Deze organisaties hadden al wel oog voor ecologie. Zij betaalden de kosten van het drukken van de rapporten en sponsorden onze waadpakken. In eerste instantie werden de rapporten met argusogen ontvangen door het toenmalige waterschap; met name de aanbevelingen. Er kwamen discussies op gang, bijvoorbeeld over het ecologisch beperkte inrichtingsplan van de Beekbergerbeek. De provincie kwam er zelfs aan te pas om in te grijpen. Toen is gelukkig een beter plan geschreven. Gelukkig werd daarna de houding steeds constructiever en begon men anders te denken. De aanbevelingen van De Prik legden de basis om een beekherstelprogramma te starten. Gerard Willemsen kreeg zitting in de projectgroep 'Integraal waterbeheer Oost-Veluwe' en uiteindelijk heeft dit onder meer geleid tot het inzetten van De Grift als verbindend element tussen de Oost-Veluwse sprengen. Dit om de isolatie van al die beken, die afgekoppeld waren van De Grift om het Kanaal van voldoende water te voorzien, op te heffen. Destijds traden soms calamiteiten op, bijvoorbeeld droogval of door loonwerkers die vuil materiaal in de beken schoon spoelden met alle gevolgen van dien voor de vispopulatie."

Romeo licht verder toe: "Sinds die tijd heeft de relatie met het waterschap een vlucht genomen, mede door de bredere moderne kijk van het waterschap. Werken aan een betere ecologisch gezonde leefomgeving, met hulp van vrijwilligers, is een van de speerpunten geworden. Het waterschap heeft inmiddels een actief vrijwilligers-beleid om meer dan 300 vrijwilligers te ondersteunen, waaronder onze viswerkgroep. Ook in de samenwerking met RAVON voelen we ons echt thuis, met korte lijnen en goed contact. Onze werkgroep zelf is inmiddels een netwerk op zich, met groepsleden van Waterschappen, Alterra, OAB Nederland, Helicon, Larenstein, biologieleraren en mensen met bredere interesses, waaronder onderzoek aan de knoflookpad, reptielen en het overzetten van amfibieën."

Ontwikkeling

Gert Jan: "In het begin ontvingen we van Vitens en het Zuiveringsschap een financiële bijdrage om waadpakken aan te schaffen en netten te

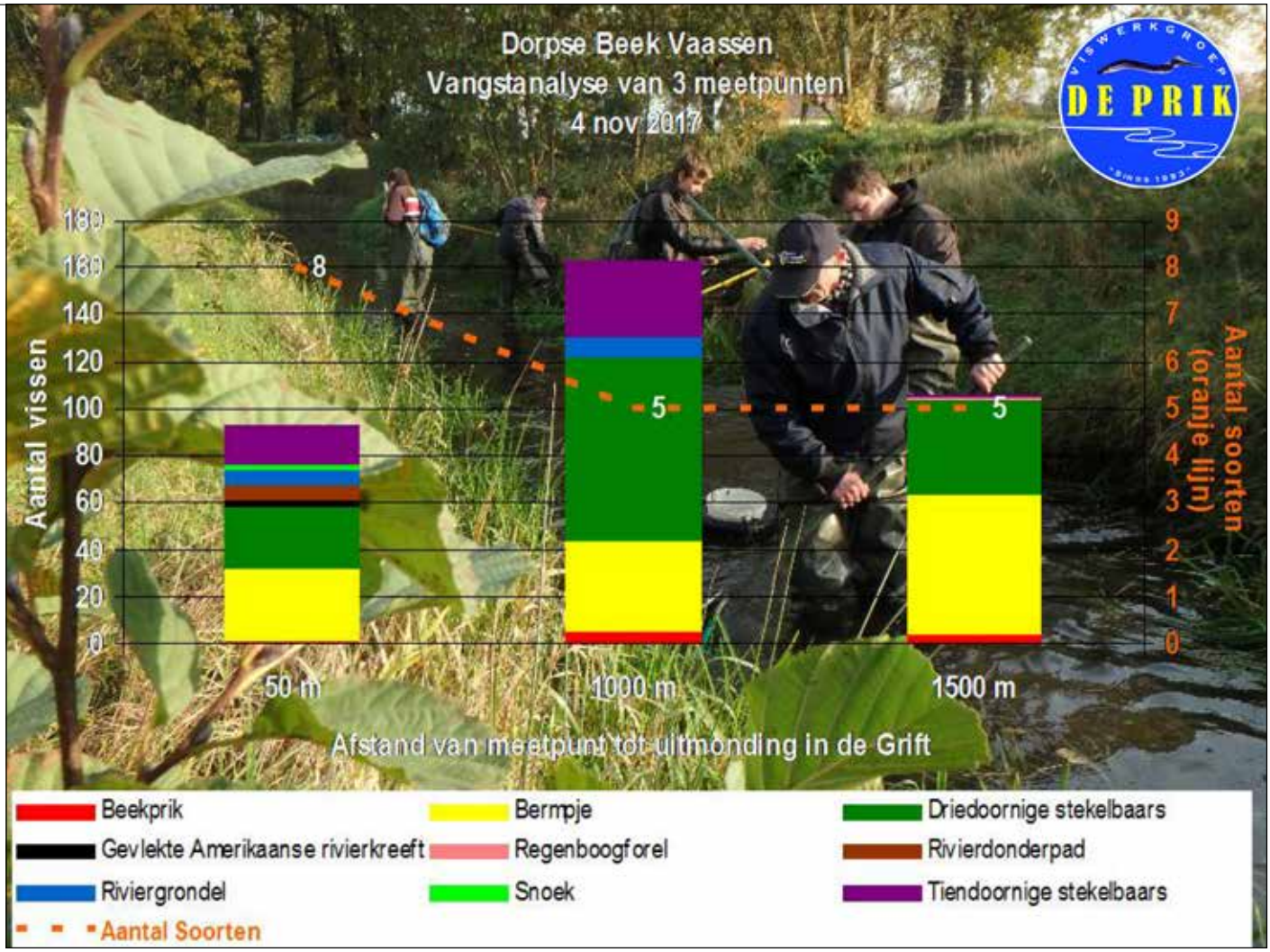

December 2017 hebben we een afsluitende borrel gehouden om de plannen voor 2018 te maken. We hebben hierbij ook nagedacht over de invulling van de RAVON-stimuleringsprijs die we hebben ontvangen tijdens de RAVON-dag op 11 november 2017. Van links naar rechts Gert Jan, Romeo en Henk Jan. (Foto: Bas Wrekenhorst)

maken. De netten werden genaaid door Masha Cramer, die ik kende van het CNME. Het frame werd gemaakt door de plaatselijke smid. De netten waren zwaar en degelijk. Zo degelijk dat ik, vele jaren later, met Masha ben getrouwd. Het mannenclubje van het begin dunde in de jaren 90 langzaam uit. Gelukkig kwamen er 'jonge' gasten bij uit Zwolle. Maar ja, zij kregen kinderen. En om toch op zaterdag te kunnen vissen werd mijn bejaarde moeder ingeschakeld als oppas, om op locatie op de kinderen te passen. In 2002 kwam Romeo bij de werkgroep en hij wist steeds meer mensen enthousiast te krijgen. Dat heb je nodig, want door de jaren heen stoppen mensen vanwege kinderen, andere hobby's of leeftijd. Van het toenmalige mannen-clubje ben ik als enige over. Toch hebben we nu als kern een vijftiental werkgroepleden van alle leeftijden. Bij een gemiddelde maandelijkse activiteit zijn we minimaal met z'n vijven."
Romeo vult aan: "We werken tegenwoordig met Facebook, Twitter, Instagram en een App-groep. Daarmee kunnen we goed contact houden binnen de werkgroep en krijgen we steeds meer uitstraling naar buiten. We doen steeds meer contacten op. Soms haken zelfs mensen uit Eindhoven of Den Haag aan om een dagje mee te gaan met onze maandelijkse activiteit."

Toekomst en creativiteit

Romeo is enthousiast over de huidige gang van zaken binnen de werkgroep en de ontwikkelingen die nog in het verschiet liggen: "We zitten hier nu met z'n tweeën, maar er zit nog veel meer passie en initiatief in onze groep. Afgelopen jaar was bijzonder voor ons. Eén van onze werkgroepleden, Kars Witman, heeft het onderzoek naar prikken voor zijn afstudeerstage bij RAVON weer naar een hoger niveau getild. Dit willen we doorzetten door net als in 1994 onze gegevens weer meer zichtbaar te maken, bijvoorbeeld via rapporten en adviezen.
Als 'vriendengroep' doen we vooral ook leuke dingen voor de gezelligheid. Zo hebben we vorig jaar in mei een heel bijzonder Geulweekend gehad in Limburg op uitnodiging van 'Visstandbeheercommisie de Geul en zijbeken'. Dit jaar is een heel speciaal jaar voor ons vanwege ons jubileum en gaan we iets verder weg: Naar de Semois (Ardennen) om daar de visstand te onderzoeken. Onze facebookpagina is een succes. Met 'prik'kelende berichten worden we nu tot ver buiten onze eigen regio gevolgd en leuke ideeën zijn gelukkig overgenomen, denk aan de RAVON-autoraamsticker en -neptattoo. We gaan dit jaar ook beginnen met het delen van kennis via lezingen in onze 'Master-classes'. Hierbij is ook Helicon betrokken. Door de connecties met Helicon en jonge gasten als Kars en Tom, krijgen we ook meer

Verwerking en presentatie van gegevens uit een inventarisatie in de Dorpse Beek. (Bron: De Prik)

verjonging binnen de werkgroep." Gert Jan vult aan: "Die jonge mensen willen juist op pad met leeftijdsgenoten, dat trekt aan." Romeo vervolgt: "We hebben vlak voor de kerst een afsluitende borrel gehouden om de plannen voor 2018 te maken. We hebben hierbij ook nagedacht over de invulling van de RAVON-stimuleringsprijs die we hebben ontvangen tijdens de RAVON-dag op 11 november 2017. We willen met het geld hele toffe dingen gaan doen. Onder andere willen we ons naar Engels voorbeeld van de 'Wild Trout Trust' met 'Stream Teams' gaan inzetten om actief habitat te verbeteren door lokaal het inbrengen van vers hout te realiseren. Dit willen we doen in afstemming met het waterschap en daarbij samenwerking zoeken met Landschapsbeheer Gelderland. Die hebben veel ervaring op het vlak van beheer met vrijwilligers. Verder hebben we het idee om een heus 'Visfestival' te organiseren in het kader van ons jubileum. Die RAVON-stimuleringsprijs willen we dus echt gebruiken voor het stimuleren. We willen daarbij aandacht voor vis en habitat via lezingen, activiteiten en muziek. Met al onze inspanningen bij elkaar hopen we door een combinatie van leuke mensen, positiviteit, het betrekken van omwonenden en publiciteit voor een breder publiek, meer bewustzijn te creëren voor vissen. Daarin staat voor ons bewustzijn gelijk aan bescherming en voelen wij ons ambassadeurs voor dit doel."

Summary

Fishing workgroup De Prik celebrates 25 years

In 1992 a small group of fish enthusiasts founded 'Viswerkgroep De Prik', a volunteer working group of which the name refers to the brook lamprey. They started monitoring rheophilic fish species in the numerous small streams of the central Dutch Veluwe area. The goal was to create awareness of these species and their habitats in order to protect them. An important aspect of this effort was to stress the importance of these habitats and associated species to, at the time, the rather 'conservative' water manager who was mainly focused on agricultural interests. Over time, the working group has uncovered a great deal of knowledge and had an impact on management decisions regarding stream restoration. To date the working group is still creative, proactive, diverse and very much thriving. This year the group celebrates its 25th anniversary. Due to their important work RAVON granted them €1,500 to facilitate and stimulate the continuation of their work in this field.

Martijn Schiphouwer
RAVON, Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen,
martijn.schiphouwer@ravon.nl

Meer informatie over Viswerkgroep De Prik
website: www.ravon.nl/deprik
Facebook: www.facebook.com/Viswerkgroep-De-Prik
Twitter: www.twitter.com/vwg_de_prik

Drie jaar vissenmonitoring in Leiden

Aaf Verkade

Veel Havenwijkbewoners zijn bijna dagelijks op of aan de grachten te vinden. Ondersteund door de KNNV-afdeling Leiden en omstreken, en getraind door RAVON-medewerkers telden ze drie jaar lang de vissen in hun wijk. Dit artikel is een samenvatting uit het rapport dat hierover in 2016 verscheen. Zo'n vijftig vrijwilligers voerden overdag en 's avonds 255 inventarisaties uit. Er zijn acht telmethodes gebruikt, waarvan het snorkelen, uitpluizen van opgevist grofvuil, zaklampvissen en watervogelmethode wellicht de meest inventieve en praktische bleken. Vrijwilligers ontdekten onder meer dat kunstriffen, zoals winkelwagens, een groter aantal viswaarnemingen opleveren.

Inleiding

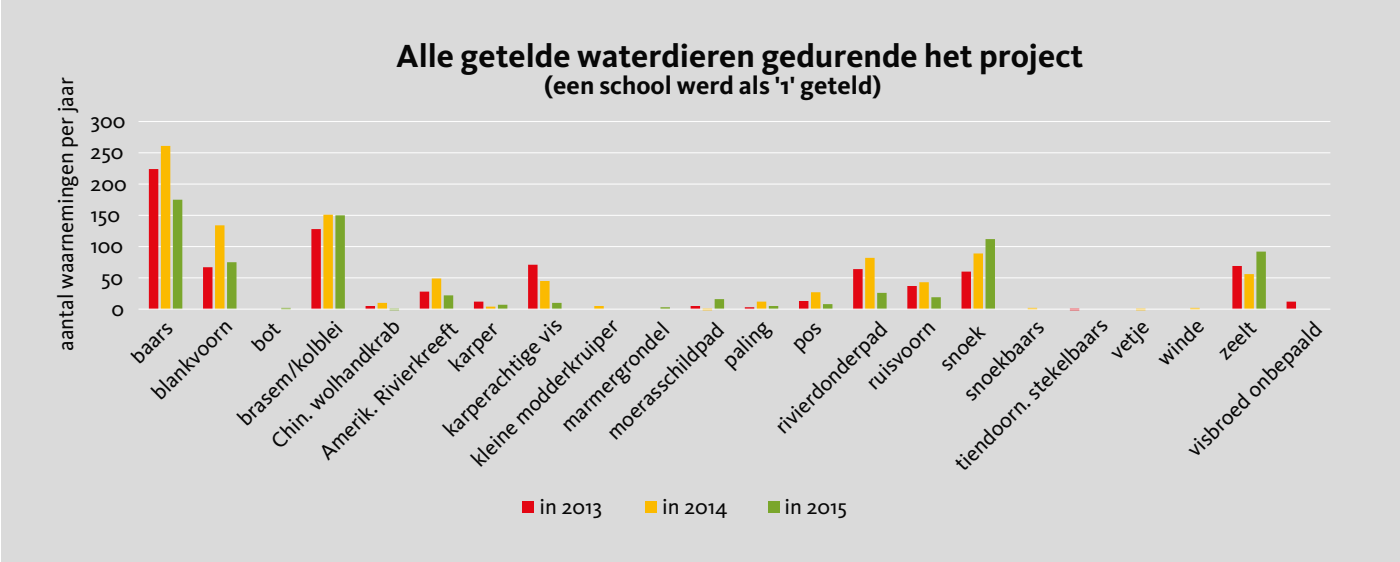
De Havenwijk bestaat uit voornamelijk doodlopende grachtjes waardoor er weinig tot geen gemotoriseerd waterverkeer aanwezig is. Hierdoor kunnen waterplanten als gele plomp (*Nuphar lutea*) ongestoord groeien. Deze waterplant biedt vissen schuilplaatsen, jachtterrein, paaigelegenheid en beschutting om op te groeien. Bewoners hebben van 2013 tot en met 2015 samen met de KNNV-afdeling Leiden e.o. in de Havenwijk vissen geteld en de uitkomsten gedeeld met de instanties die zich met het grachtenwater, visstand en stadsnatuur bezighouden. In drie jaar tijd werden in de opvallend heldere grachtjes zeventien vissoorten waargenomen.

Vissenmonitoringsmethodes

Van de acht gebruikte telmethodes zijn het snorkelend vissen-monitoren en zaklampvissen inmiddels 'ingeburgerde vormen' van waarnemen geworden (Verkade, 2016). De vissen werden ook geteld met behulp van het overdag langs de kant lopen, de doorzichtige kano, het uitpluizen van opgevist drijf- en grofvuil, de watervogelmethode en de hengelmethode. De minst gebruikte methode was het slootjescheppen. Hierbij werden geen vissen opgeschept, waardoor deze waarde niet terugkomt in figuur 1. Het gros van de inventarisaties had weinig tot geen invloed op het leefmilieu of welzijn van de dieren omdat het voornamelijk zichtwaarnemingen betroffen.

Door middel van 116 snorkelmonitoringsrondes zijn in drie jaar tijd twintig trajecten in Havenwijk-Zuid geïnventariseerd. Deze methodiek leverde onder andere de eerste Leidse waarnemingen op van de bot (*Platichthys flesus*) en de marmergrondel (*Proterorhinus semilunaris*). Voor snorkelmonitoring in stadswateren is speciale toestemming van de lokale instanties nodig.

Veel vissen blijven 's avonds en 's nachts actief zwemmen en foerageren, terwijl een soort als baars juist aan de kant ligt te slapen en om die reden goed te tellen is. Er zijn dan ook met succes 80 zaklamp-visexcursies uitgevoerd, omdat uit diverse publicaties (Struijk *et al.*, 2012, 2014) is gebleken dat dit een laagdrempelige methode is en goede resultaten oplevert. Met deze methode zijn de meeste soorten én de grootste aantallen vissen waargenomen.

Figuur 1: Overzicht van het aantal soortwaarnemingen, afgezet tegen de onderzoeksjaren. In 2015 bijvoorbeeld, werd de baars minder vaak geteld dan in de jaren ervoor, maar de snoek juist vaker. Bijzondere waarnemingen in 2015 zijn bot en marmergrondel.

Snoek-28 op haar vaste plek onder een boot in de Leidse grachten. (Foto: Aaf Verkade)

Bijna 44% van de telgegevens is verzameld tijdens zaklampvisexcursies. (Foto: Sijmen Groot)

Uiteindelijk zijn respectievelijk 43,6% en 43,9% van de bijna 2.500 telgegevens via de snorkel- en zaklampmethode verzameld. Uit ons onderzoek is gebleken dat deze twee methodes opvallend goed werken voor het monitoren van stadsvissen.

Resultaten: we vissen het (er) samen uit

De vijf meest getelde soorten zijn de baars, brasem/kolblei, blankvoorn, snoek en zeelt. De rivierdonderpad komt weinig voor, maar is wel vaak geteld in het kader van de extra focus op deze kleine vissoort met de veelgebruikte zaklampmethode. De middenmoot wordt gevormd door de karperachtige vissen zoals de ruisvoorn, pos en karper, en daarnaast de paling en onbepaald visbroed. Incidentele waarnemingen betroffen de kleine modderkruiper, de marmergrondel, bot, snoekbaars, winde, tiendoornige stekelbaars en het vetje. In principe is grof- en drijfvuilvissen een extreme vorm van slootjescheppen, met als voordeel dat het behalve de erin verstopte waterdiertjes, ook nog een flinke vangst aan afval oplevert. Het effect van deze opschoon- en inventarisatiemethode is direct zichtbaar; zo bouwen vrijwilligers 'fietskastelen' van opgeviste fietsen en winkelwagens, die veel aandacht trekken. Tijdens een opschoonactie zijn dan ook altijd leden van RAVON, KNNV en/of IVN aanwezig, om te helpen met determineren en om uitleg te geven over het leven in de stadswateren. Vissenmonitoorders en andere vrijwilligers kunnen meevissen naar afval, vangsten turven, omstanders te woord staan of kiezen uit een scala aan andere taken. Dat maakt het voor iedereen interessant om op zijn of haar eigen manier bij te dragen aan het grachtenonderzoek. Dat is mede de kracht gebleken van dit meerjarige project, dat wegens succes jaarlijks wordt verlengd.

Door middel van 116 snorkelrondes zijn door Aaf Verkade in drie jaar tijd veel gegevens verzameld van de vissen in Havenwijk-Zuid te Leiden. (Foto: Cazandra Photographs)

Blauwe stadsnatuur in beeld

Op het moment dat deelnemers aan het project verschillende vissoorten leren onderscheiden en leren hoe de soorten bepaalde habitats of niches gebruiken, groeit de betrokkenheid bij en de waardering voor de 'blauwe stadsnatuur'. Het presenteren van foto- en filmmateriaal via de website Onderwaterinleiden.nl opent veel mensen de ogen. Stadsgenoten die hebben meegesnorkeld en overrompeld waren door het fenomenale zicht (Goverse, 2014), zijn vanwege hun enthousiaste verhalen perfecte ambassadeurs voor het project geworden.

De vissenmonitoorders ontdekten door de jaren heen dat behalve waterplanten ook 'kunstriffen', zoals winkelwagens dienst kunnen doen als schuil-, foerageer- en paaiplaats. Aan de opschoonacties deden de sportvissers vanaf het begin graag mee, omdat zij regelmatig een dobber of lijn in het afval op de bodem verloren.
Met de lokale sportvissers is echter afgesproken om nu nog aanwezig grofvuil op de bodem te laten liggen, tenzij dat gevaar oplevert voor de beroeps- en pleziervaart. Hiertoe werd besloten, omdat er minder witvis en snoek werd geteld in de periode na een flinke grofvuilvisactie.

Winkelwagens blijken een mooi kunstrif te vormen en veel vissen aan te trekken. (Foto: Aaf Verkade)

Aaf (linksonder) haakt snorkelend vuil aan een dreganker en bewoners vissen het naar boven. Rechts in beeld IVN-lid Olga Lotten, die uitleg geeft. (Foto: Irene Sahner)

Ter discussie

De telmethode zegenvissen kan in stadswateren niet worden uitgevoerd, omdat de zegen blijft hangen in het grofvuil op de bodem; de snorkelmethode is dan ook een geschikt alternatief. Electrovissen en eDNA is voor een vrijwilligersproject een redelijk kostbare investering. Die zijn dan ook niet toegepast.
De snoekbaars is slechts een enkele keer gezien door middel van zaklampvissen en alléén door een getrainde RAVON-bioloog. Het feit dat deelnemende sportvissers hebben doorgegeven geen snoekbaars te vangen, ondersteunt de conclusie van een minieme aanwezigheid van deze soort in de onderzochte wateren.

Een gouden staartje

Het door veel instanties ondersteunde *citizen science*-Project Vissenmonitoring heeft een positief effect op de bewonersparticipatie, buurtcohesie en de leefbaarheid in de wijk. De verzamelde gegevens leveren bovendien essentiële informatie op voor de water- en natuurbeherende instanties. Zo gaan de Gemeente Leiden en Onder water in Leiden samen ontworpen 'rivierdonderpaddenhotels' aanbrengen op plekken waar houten beschoeiing moet worden vervangen.
Sinds 2016 stimuleert de gemeente Leiden het vissenmonitorings-onderzoek ook in andere wijken. Met de in de Havenwijk beproefde succesformule 'We vissen het (er) samen uit!' worden steeds meer Leidenaars wegwijs gemaakt in de bijzondere binnenstedelijke onderwaterwereld. Dat gebeurt onder andere door samen met scholen, rederijen en wijkverenigingen structureel naar grof- en drijfvuil te vissen. Ook wordt, naar aanleiding van de succesvolle zaklampvisexcursies, via crowdfunding een speciale zakgids voor het zaklampvissen ontwikkeld.

Summary

Three years of fish monitoring in Leiden

Over a three-year period (2013-2015), 50 volunteers surveyed freshwater fish communities in the urban canals located in the Havenwijk (Leiden, the Netherlands). A total of eight monitoring methods were employed to locate and count fish. The most effective methods in this inner-city environment are "Torch light surveys", snorkelling and fishing for debris in which fish turned out to be sometimes present. During 255 field trips 17 species of fish were recorded. Common perch (*Perca fluviatilis*) proved the most common species but also visitors like the flounder (*Platichthys flesus*) were occasionally observed. The western tube-nosed goby (*Proterorhinus semilunaris*) and the flounder were both found whilst using the snorkelling method. Many species of aquatic wildlife are caught in or near rubbish in the canals. Too rigorous a clean-up of sunken bicycles etc. however, will result in a smaller abundance of fish, since these artificial reefs provide food, shelter and breeding opportunities. To compensate for the loss of habitat, the bullhead (*Cottus perifretum*) has been provided with 'aquatic hotels'. Locals placed three or more stacked roof tiles on the bottom of the canal and bullheads were indeed found there. Since the output of the field trips is usually amazing (at least six species are spotted per trip), hundreds of people are now aware of the unique fish communities in their own city. Future goals include promotion of clean and flourishing canals with the help of enthusiastic new ambassadors and citizen scientists which are recruited by the many excursions and surveys.

Literatuur

Dorrestijn, K., 2015. Snorkelen voor de wetenschap. Trouw: 2 juni 2015.
Goverse, E., 2014. De Amsterdamse grachten zijn schoner dan ooit tevoren. In: Mens en Natuur, april 2014, Mens en Natuur, IVN Nederland.
Steketee, M., 2014. Exotische indringers in de grachten. NRC, 21 maart 2014.
Struijk, R.P.J.H., A. de Bruin & J. Kranenbarg, 2012. Vis je mee? Vijf alternatieve vismethoden. In: Natura 5, jaargang 109, 2012, KNNV uitgeverij.
Struijk, R.P.J.H., M. de Zeeuw, E. Goverse & L. Soldaat, 2014. Do's en don'ts na zonsondergang: richtlijnen voor het zaklampvissen bij de rivierdonderpad. In: Schubben & Slijm, 22, december 2014, Stichting RAVON.
Verkade, A.J., KNNV afdeling Leiden e.o., 2016. Rapport Vissenmonitoring in de Leidse Havenwijk van 2013-2015.

Aaf Verkade
Kijfgracht 12, 2312 RZ Leiden, info@onderwaterinleiden.nl

Meer informatie

Website: www.onderwaterinleiden.nl
Facebook: www.facebook.com/aaf.verkade
Twitter: www.twitter.com/@owinleiden

De vrijwilliger centraal

Vrijwilligersdagen 2016 en 2017

Astrid Medema & Raymond Creemers

De inzet van de RAVON-vrijwilligers voor reptielen, amfibieën en vissen is heel belangrijk, want 'Beschermen doen we samen'. Samen met alle RAVON-vrijwilligers leggen we de basis voor het beschermen van soorten en hun leefgebieden. Wat hebben we in 2016 en 2017 besproken, en wat hebben we met alle aanbevelingen gedaan?

RAVON werkt voortdurend aan het verbeteren van de ondersteuning van het RAVON-vrijwilligersnetwerk. Wat zijn daarbij de sterke punten, waar kan het beter en wat zijn de verwachte ontwikkelingen? Hiervoor zijn in 2016 en 2017 onder andere de 'sleutel-vrijwilligers-dagen' met een nieuwe insteek georganiseerd. Deze goed bezochte bijeenkomsten waren nadrukkelijk gericht op het 'horen' van de vrijwilligers, door van gedachten te wisselen met een groep van actieve RAVON-vrijwilligers, die regionaal of landelijk een belangrijke coördinerende functie vervullen, onder andere binnen werkgroepen of afdelingen.

De vrijwilligersdag 2016 werd gehouden in Burgers' Zoo in Arnhem. Bijna 50 vrijwilligers waren hierbij aanwezig. Na de interactieve workshops volgde een excursie achter de schermen van de Ocean. (Foto's: Astrid Medema & Regina Vlijm)

2016: Wat kan beter?

49 vrijwilligers waren vrijdagmiddag 28 oktober 2016 aanwezig bij de RAVON-vrijwilligersdag in Burgers' Zoo in Arnhem. Tijdens deze dag werd in groepjes van 10-12 personen van gedachten gewisseld. Naast de interactieve workshops hebben we ook genoten van excursies achter de schermen van de Bush en de Ocean en werd afgesloten met een buffet. Deze bijeenkomst was zeer geslaagd: veel enthousiaste reacties en niemand raakte uitgepraat met elkaar. Kortom, de dag vervulde de behoefte om elkaar te horen en te zien én het heeft RAVON de nodige input opgeleverd.

Uitkomsten 2016

De workshops leverden ruim 100 tips en adviezen op, op het gebied van het organiseren van activiteiten, het werven, binden, waarderen, motiveren en betrekken van vrijwilligers, het effectiever communiceren en kennis overdragen, veiligheid en werkomstandigheden en veldmateriaal. Communicatie was een specifiek aandachtspunt. Naar voren kwam dat de huidige media-uitingen gewaardeerd worden: regelmatig worden nieuwtjes gedeeld via de website, facebook, twitter, de papieren en digitale nieuwsbrieven en het tijdschrift. Enkele aandachtspunten zijn: de terugkoppeling, de uitleg van het waarom van tellingen en/of projecten, één contactpersoon en meer en duidelijker aanwezig zijn in de regio.

2017: Wat vinden jullie ervan?

In navolging van het succes van 2016, is ook in 2017 een soortgelijke vrijwilligersdag georganiseerd. Vrijdag 15 september kwamen 40 RAVON-vrijwilligers en medewerkers samen bij het Naardermeer. Het programma had dezelfde opzet als 2016: gericht op het horen van de vrijwilligers en discussiëren in groepjes, dit keer gecombineerd met een bootexcursie op het Naardermeer.

Vrijwilligersdag 2018

Inmiddels heeft de jaarlijkse vrijwilligersdag zijn waarde bewezen, dus ook in 2018, op **vrijdag 7 september**, zal deze dag weer worden georganiseerd.

Wil je daar als actieve vrijwilliger bij aanwezig zijn, laat je dan op de verzendlijst plaatsen door een mail te sturen aan: *k.joosten@ravon.nl* De uitnodigingen worden in mei 2018 verzonden. Alle genodigden uit 2016 en 2017 zullen in ieder geval een uitnodiging ontvangen.

In groepjes van 10-12 personen werd van gedachten gewisseld over de volgende onderwerpen:

- PR: filmpjes en e-learning – onder leiding van Kris Joosten.
- Hygiëneprotocol: theorie en praktijk – onder leiding van Tariq Stark.
- Vrijwilligersbeleid: registratie, waarnemingen en communicatie – onder leiding van Astrid Medema.
- Verspreidingsatlas.nl: wat is het, wat kun je ermee – onder leiding van Raymond Creemers.

Uitkomsten 2017

Voor alle vier besproken onderwerpen was veel positieve feedback. Uit de discussies kwamen veel nuttige tips en adviezen van de RAVON-vrijwilligers. Voor het gebruik van video's en social media-kanalen werden ervaringen uitgewisseld over hoe en wat aanbieden, en via welke kanalen. Ook is de opgezette e-learning-module besproken en de instructiefilmpjes die hiervoor gemaakt zijn. Voor het hygiëne-protocol werden tips gegeven hoe de toepassing van het protocol duidelijker gecommuniceerd kan worden. Bij het bespreken van het vrijwilligers-beleid kwam de noodzaak van een centrale RAVON-vrijwilligers-registratie aan de orde. Een demo gaf inzicht in de mogelijkheden van *Verspreidingsatlas.nl* en er werden wensen en verwachtingen uitgewisseld.

Vervolg

De input van de vrijwilligersdagen in 2016 en 2017 levert waardevolle informatie voor verbetering en versterking van het RAVON-vrijwilligersnetwerk en mogelijke samenwerkingsverbanden. Met de uitkomsten kan een doelgericht vrijwilligersbeleid worden gevoerd dat afgestemd is op wensen en wederzijdse verwachtingen.

De vrijwilligersdag 2017 werd gehouden in het Naardermeer. 40 personen waren hierbij aanwezig. Na de interactieve workshops volgde een vaarexcursie onder leiding van Natuurmonumenten. (Foto: Kris Joosten)

Voor feedback, tips en opmerkingen kan RAVON altijd worden benaderd. Dit kan via jouw RAVON-contactpersoon, via een mail naar kantoor@ravon.nl of via telefoonnummer 024-7410600.

Alle aanwezige vrijwilligers hartelijk dank voor het delen van jullie ervaringen!

Astrid Medema & Raymond Creemers
RAVON, Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen, r.creemers@ravon.nl

Lüneburger Heide: internationaal inventarisatieweekend

Groepsfoto inventarisatieweekend Lüneburger Heide. (Foto: Dirk Mertens)

Een mooi voorbeeld van een activiteit die voor de RAVON-vrijwilligers is georganiseerd en hoog werd gewaardeerd, is het inventarisatieweekend naar de Lüneburger Heide (Duitsland).

Eind augustus 2017 is een grote RAVON delegatie, 27 Nederlanders en enkele Duitse collega's, naar de Lüneburger Heide gereisd om de daar aanwezige herpetofauna te inventariseren. Dit immense natuurgebied tussen Hamburg en Hannover is qua grootte en landschap wel enigszins vergelijkbaar met de Veluwe, met het verschil dat het verspreidingsonderzoek van reptielen en amfibieën op de Lüneburger Heide dringend actualisatie behoeft.

De Duitse collega's waren danig onder de indruk van de kennis van onze vrijwilligers, RAVON's grote vrijwilligersnetwerk en de meetnetten. Dankzij de inzet van de deelnemers is er een grote slag geslagen op de Lüneburger Heide waar de Duitse collega's erg blij mee waren. Wellicht is dit een begin van een mooie traditie waar West-Europese collega's, die met dezelfde soorten werken, elkaar helpen en versterken!

Een verslag van dit weekend is verschenen in onze Nieuwsbrief Schubben & Slijm nummer 33, oktober 2017. Dit nummer kunt u downloaden op: *www.ravon.nl/nieuwsbrief*

nieuws

Internationaal adder-symposium groot succes

Op zaterdag 9 december 2017 vond het eerste internationale addersymposium plaats. De dag werd georganiseerd door de Werkgroep Adderonderzoek Nederland (WAN) en RAVON, in samenwerking met MBO Helicon in Velp (Gld).
De gehele dag werden lezingen gegeven over de adder door Nederlandse en internationale sprekers. Ondanks het barre winterweer was de opkomst met circa 100 bezoekers uit binnen- en buitenland uitstekend te noemen.

Aanleiding
De organisatie van de dag werd mogelijk gemaakt via het RAVON-stimuleringsfonds; hieruit werd een bedrag van €1.500 toegekend aan de WAN. Een bijdrage uit dit fonds mag worden besteed aan onderzoek of uitvoering van een project, dat bijdraagt aan kennis of bescherming van inheemse reptielen, amfibieën of vissen. De WAN zag de mogelijkheid om (inter)nationale kennis te kunnen delen door het organiseren van dit adder-symposium. Tijdens het symposium werden lezingen gegeven over onder andere taxonomie, monitoring, gif, translocaties van adders en een film over het leven van de adder. Alle samenvattingen en een deel van de lezingen zijn te downloaden op www.ravon.nl/addersymposium2017.

Zigzag-patroon
Een lezing over een bijzonder onderzoek was van de Fin Martti Niskanen van de University of Jyväskylä. Hij gaf een lezing over het onderzoek naar het effect van kleuren en patronen van de adder op de mate van camouflage. Middels kleimodellen werden tientallen 'adders' gemaakt met verschillende patronen en kleuren. Deze werden vervolgens buiten in het terrein gelegd en dagelijks gecontroleerd op de sporen van aanvallen. Sporen zoals van klauwen of bek zijn namelijk in de klei zichtbaar. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat er significante verschillen zijn tussen dieren met een normale zigzag en een afwijkende zigzag bij aanvallen door roofvogels. Tussen de mate van aanvallen bij verschillende basiskleuren van adders werd geen verschil gevonden.

Dank
In de eerste plaats dank aan RAVON. Door de toekenning van de stimuleringsprijs en ondersteuning van medewerkers, was deze dag mogelijk. Daarnaast een woord van dank voor sprekers, vrijwilligers, standhouders en bezoekers. Een bijzonder woord van dank is voor Helicon Velp, die de symposiumruimte beschikbaar heeft gesteld.

Stuurgroep Werkgroep Adderonderzoek Nederland

Mag ik je huidje?

Onderzoek naar 'Snake Fungal Disease'

Na onze oproep vorig jaar hebben wij veel vervellingshuidjes van adders ontvangen. Deze adderhemden zijn inmiddels onderzocht door de Universiteit Gent op de aanwezigheid van de schimmel *Ophidiomyces ophiodiicola*. Deze schimmel tast de huid van de slang aan en kan leiden tot de dood van het dier. Gelukkig is deze schimmel op geen enkel adderhemd gevonden!

De schimmel is ongeveer een jaar of tien geleden aangetroffen bij wilde slangen in Noord-Amerika. Voor die tijd kwam de schimmel alleen voor in centraal- en oostelijk-Amerika. Onderzoekers uit Engeland en Tsjechië hebben eerder dit jaar gepubliceerd dat zij de schimmel bij ringslangen in Engeland en een dobbelsteenslang in Tsjechië hebben gevonden. Dit is de eerste keer dat deze schimmel in Europa is gevonden.

We willen het onderzoek in Nederland en België graag uitbreiden met ringslang, gladde slang én slangen in gevangenschap. Daarom hierbij nogmaals een oproep om vervellingshuidjes van slangen (wilde en gehouden exemplaren!) te zenden aan RAVON, Postbus 1413, 6501 BK, Nijmegen t.a.v. Annemarieke Spitzen.
De huidjes graag per stuk droog verpakken in een papieren envelop, dus niet in een plastic zakje.

Hartelijk dank!

Annemarieke Spitzen & Tariq Stark (RAVON), mede namens An Martel (UGent).

Adder met zijn vervellingshuid. (Foto: Dick van Dorp)

kortom

Lifemapper

Vrije toegang tot wereldwijde data over biodiversiteit, zodat er een actuele soortendiversiteitskaart gemaakt kan worden van alle habitats van organismen op aarde. Welke soorten worden bijvoorbeeld door klimaatverandering met uitsterven bedreigd. Dat is wat het Lifemapper Project nastreefd. Via de website *Lifemapper.org* kun je zien hoe ver ze inmiddels zijn en wat je met de data kunt doen.

Kris Joosten

Rectificatie

In RAVON 67 is op pagina 83, in het artikel over de effecten van een heidebrand op de adderpopulatie, in de linkerkolom de tekst verkeerd opgenomen (dubbeling). Het artikel is daarom na het verschijnen van RAVON 67 digitaal vrijgegeven in de juiste vorm. Het is te downloaden op: www.ravon.nl/tijdschrift.

Recent verschenen

ANWB Amfibieën- en reptielengids, alles over alle Europese soorten

Deze inmiddels veel geprezen veldgids (zie onder andere de bespreking in RAVON 62) is nu ook vertaald in het Nederlands.

Het boek is uitgegeven door ANWB en Kosmos, met steun van RAVON en HYLA, de amfibieën- en reptielen-werkgroep van het Vlaamse Natuurpunt. En terecht, want het boek is een handige, compacte gids met accurate en bondige informatie per soort, heldere verspreidingskaartjes en ook enorm fraaie tekeningen.

Meestal wordt een Nederlandse vertaling van een Engelstalig werk dikker, maar dat is hier niet het geval. Sterker nog de paginanummering komt exact overeen! Men heeft de teksten, foto's en figuren verkleind en daarmee is het zelfs een veel handzamere gids geworden. Er is hier en daar wat gewijzigd aan de opmaak, maar dat is minimaal. De grootste verschillen zie je aan de omslag, waar gekozen is voor andere tekeningen van soorten en kleuren.

Maar zijn er dan inhoudelijk geen verschillen? Jawel, er zijn nu 221 soorten opgenomen, in tegenstelling tot 219 in de vorige. Maar die twee extra moet je wel met een vergrootglas zoeken. Eentje lag voor de hand, want die betreft ook Nederland en in RAVON 67 is daar al uitgebreid over gecommuniceerd (zie Stumpel & Janssen, 2017 in RAVON 67(4): 78-79.). Het betreft de verzelfstandiging van de in westelijk Europa voorkomende ringslangensoort *Natrix helvectica*, die voorheen een ondersoort was.

In dit boek krijgt deze de Nederlandse naam gevlekte ringslang. Dit vanwege de verticale zwarte strepen op de flanken waarom deze soort in het Engels "Barred Grass Snake" en in het Duits "Barren-Ringelnatter" heet. Stumpel & Janssen (2017) vinden dat deze ringslang in het Nederlandse taalgebied gewoon 'ringslang' kan blijven heten, omdat er geen verwarring kan zijn in Nederland. Dat klopt, maar deze gids bestrijkt heel Europa en aangezien je in Oost-Europa ook een ringslang hebt die feitelijk de 'gewone' ringslang is, als je zijn wetenschappelijke naam volgt: *Natrix natrix*. Ik kan me daarom voorstellen dat er gekozen is voor "gevlekte ringslang". Maar misschien was het ouderwetse 'westelijke' en 'oostelijke' nog beter geweest, ook al roept dat ook wel weer politieke spanningen op! Ik vind hem alleen niet terug als soort onder Natricidae in de index.

De index is overigens strak alfabetische opgezet, waarbij vet gedrukte namen aangeven dat daaronder dan de rest te vinden is, zoals bij de **adder** waaronder je dan ook aspisadder en zandadder vindt. Voor ingewijden niet heel logisch. De vet gedrukte namen lijken bovendien wat willekeurig, want waarom wel de **kielhagedis** en niet de **boomkikker**? Tevens staan onder pad nog een aantal Engelse namen in plaats van Nederlandse.

De andere soort die nu op de lijst staat is de Anatolische slangenoogskink (*Ablepharus anatolicus*), die op het Griekse eiland Kastellorizo zit. Er is nog een wijziging die me opviel: de gouden skink Trachylepis aurata heet nu *Heremites auratus*. Feitelijk maar minieme veranderingen.

Ik herhaal hier gewoon wat ik de vorige keer (RAVON 62) al schreef: we mogen trots zijn op deze Vlaams-Nederlandse coproductie!

Sergé Bogaerts & Arnold van Rijsewijk

Jeroen Speybroeck, Wouter Beukema, Bobby Bok, Jan Van Der Voort. Illustraties: Ilian Velikov. Kosmos Uitgevers, Utrecht/ Antwerpen.
ISBN: 9 789021 566 566

Historical Biodiversity Library

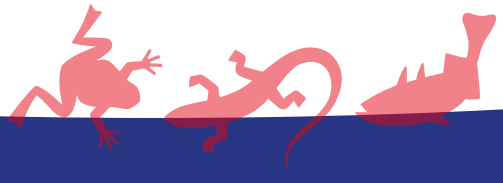
Aanrader voor de liefhebber: de Historical Biodiversity Library heeft recent al haar historische prenten (meer dan 2 miljoen) online gezet. Alle afbeeldingen zijn gegroepeerd en makkelijk in diverse formaten in hoge kwaliteit te downloaden en gratis te gebruiken.

Er zijn bijvoorbeeld een paar prachtige mappen met 'de dieren van Neederland'.

Helaas is het nog niet mogelijk om op soort te zoeken, het publiek wordt daarom gevraagd om afbeeldingen op naam te taggen, zodat dat in de toekomst wel mogelijk wordt. Dus wie zich een avondje verveelt...

Astrid Hilgers

https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/sets/

ARFMAN
faunatechniek & hekwerk
voor amfibieën en reptielen!

Arfman Hekwerk B.V.
Ondernemersweg 15
7451 PK Holten
Tel: 0548 36 29 48
Fax: 0548 365042
Internet: www.arfman.nl
email: info@arfman.nl

U kunt bij Arfman terecht voor advies, ontwerp en realisatie van uw amfibieën passage. Enkele producten van Arfman zijn de amfibie geleidegoot en verschillende amfibie geleidingswanden. Arfman is dealer van ACO PRO producten.

RAVON voor U

Stichting RAVON zet zich in voor de bescherming van reptielen, amfibieën en vissen in Nederland. RAVON adviseert overheden, terreinbeherende organisaties en overige instanties met betrekking tot natuurbeheer en –behoud en is actief op het gebied van onderzoek, educatie en voorlichting. De professionele organisatie van RAVON (circa 42 medewerkers) is gehuisvest op de Radboud Universiteit te Nijmegen en op de Universiteit van Amsterdam (RAVON Werkgroep Monitoring).

Adresgegevens

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
024-7410600

Bezoekadres (Natuurplaza):
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
(gebouw Mercator III)

RAVON Werkgroep Monitoring
p/a IBED/UvA
Postbus 93501
1090 EA Amsterdam

Bezoekadres:
Science Park 904, kamer C4.169
1098 XH Amsterdam

De ledenadministratie is ondergebracht in Nijmegen en kunt u bereiken via het algemene nummer of door een email te zenden aan kantoor@ravon.nl.

Werkgroepen en afdelingen

Binnen RAVON zijn meerdere werkgroepen en provinciale afdelingen actief. Zij leveren een grote bijdrage aan onderzoek, beheer en bescherming van onze soorten, geven voorlichting en organiseren excursies en inventarisatieweekenden.
Informatie over de werkgroepen en afdelingen en hun geplande activiteiten, alsmede actuele adresgegevens van de contactpersonen kunt u vinden op www.ravon.nl.

Websites en Twitter

De belangrijkste websites van RAVON zijn:
www.ravon.nl (de website met actuele informatie over RAVON en haar soorten)
www.padden.nu (de website voor iedereen die betrokken is bij de jaarlijkse paddentrek)
www.slangen.nu (voor iedereen die geïnteresseerd is in slangen)
www.dutchponds.org (over behoud en toename biodiversiteit door aanleg en beheer van kleine wateren).
www.poelen.nu (voor de uitvoering van poelenbeheer)
www.SOSsalamander.nl (voor de bescherming van de salamanders)
www.SOSiguana.org (over de bescherming van de Antilliaanse groene leguaan).
Wilt u RAVON helpen bij het beschermen van onze soorten en het goed beheren en herstellen van hun leefgebieden dan zijn waarnemingen van groot belang.
Geef uw waarnemingen online door op: www.telmee.nl
Volg RAVON op Twitter via @RAVON en @RobvWestrienen.

Speciaal voor U

Ieder jaar organiseert RAVON een landelijke dag en inventarisatieweekenden voor haar donateurs en vrijwilligers. Daarnaast kunt u deelnemen aan cursussen, workshops en lezingen. De aankondigingen vindt u op www.ravon.nl. Via onze webwinkel kunt u met korting boeken, DVD's en veldmaterialen aanschaffen. Ook stellen wij informatiepakketten beschikbaar voor het werven van nieuwe leden.
Zoekt u meer achtergrondinformatie over onze soorten dan kunt u onze zeer uitgebreide bibliotheek raadplegen. Neem hiervoor contact op met onze bibliothecaris: bibliotheek@ravon.nl
Actieve vrijwilligers ontvangen 4x per jaar onze nieuwsbrief Schubben & Slijm.

Samenwerking

RAVON participeert in enkele samenwerkingsverbanden op het gebied van natuuronderzoek en –bescherming zoals Natuurplaza, SoortenNL, Nederlands Expertise Centrum Exoten en het Vissennetwerk.
Internationaal participeren wij in Societas Europaea Herpetologica, International Union for Conservation of Nature, European Pond Conservation Network, Dutch Caribbean Nature Alliance en St. Eustatius National Parks.

RAVON

Met spanning wachten op de aal

De aal is een ernstig bedreigde diersoort. Er is helaas nog geen sprake van verbetering wat de intrek van 'glasaal' (jonge aal) betreft. Dit zien we terug in de aantallen die bij de kruisnetmonitoring langs de Nederlandse kust gemeten worden. Met spanning kijken we dit voorjaar uit naar de komst van een nieuwe generatie.

Ieder voorjaar, met meestal een piek in april, trekken de jonge doorzichtige 'glasalen' vanaf zee onze binnenwateren in. Op een groot aantal punten langs de Nederlandse kust worden hun aantallen gemonitord met een kruisnet. Dit gebeurt veelal bij obstakels op de migratieroute, zoals gemalen en sluizen. Hierdoor worden de migratieknelpunten voor glasaal en soorten als driedoornige stekelbaars in beeld gebracht zodat waterbeheerders hier maatregelen kunnen nemen om de intrekmogelijkheden te verbeteren. Met de gegevens worden ook de ontwikkelingen in aantallen gevolgd.
In 2017 bedroeg de aanwas van glasaal in de landen rond de Noordzee 1,6% ten opzichte van de aantallen die in de jaren '60 en '70 gemeten zijn (ICES WGEEL, 2017), vanaf het jaar 2001 schommelt de index rond dit lage niveau. De soort is daarom opgenomen als 'ernstig bedreigd' op de internationale Rode Lijst. Een lichtpuntje was 2014 toen internationaal een lichte verhoging naar 4% werd gemeten. Ook in Nederland kwam dit naar voren in de monitoring. Helaas zette dit niet door en was de ICES-index ook de afgelopen jaren laag. In de monitoring langs het Noordzeekanaal en van de regio Zuid-Holland, zakten de aantallen in 2017 zelfs terug naar het laagste niveau sinds de metingen in 2014 en 2015 begonnen.

Binnen de verschillende monitoringsprojecten kijken we daarom met spanning uit naar de komst van de glasaal. Er wordt op ruim 50 locaties gemonitord door tientallen vrijwilligers en een aantal beroepsvissers. Heb je interesse in de monitoring, wil je eens komen kijken of één van de vrijwilligersteams versterken? Dat kan! Neem dan contact op met RAVON.

Edo Goverse, Sanne Ploegaert & Martijn Schiphouwer (RAVON)

Vrijwilligersteam de Noord aan de slag, één van de vele teams in Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland. Link filmpje: https://youtu.be/_685bZNBMyk